

Тајна зла и греха у светлости Православља

(Библијско – светоотачко учење о суштини зла и греха)

О проблему зла и греха, као о суштинском хришћанском проблему који сачињава основни садржај библијско – светоотачког богословља и догматског учења Православне Цркве, написано је много и можда нигде више није изнесено толико различитих тумачења и мишљења, заблуда и противречности као што се то десило са тим проблемом.¹ Ништа није познатије (*notius*) од учења Цркве о првородном греху, вели блажени Августин, али и ништа тајанственије (*secretius*) за разумевање.²

Решење тајне (проблема) зла и греха је од суштинског значаја за Православну веру, јер поглед на грех као извор свих зала јесте "једна од најкарактеристичнијих и најспецифичнијих одлика хришћанске вере".³

Поставља се питање: шта је зло? Ко је његов узрок и одакле му порекло? Шта је суштина и природа зла? Да ли је зло суштакство и биће, и ако јесте, какво је? Ако је Бог узрок свега што постоји, да ли то значи да је Он узрочник и зла? То су дакле све питања која траже одговор.

Основни и полазни, то јест *par excellence* извор учења о тајни зла и греха јесте Библија. Свети Оци су као верни тумачи Светог писма и као они који ум Христов имају, заправо изнели библијско тумачење тог проблема.

Можда није сувишно да на самом почетку кажемо, да у Светом писму не постоји систематско учење о злу и греху, као ни термин "првородни грех", који је увео Тертулијан. Библија го-

вори о стању у каквом се човек налазио пре и после прародитељског пада.

Библијско поимање греха није теоријске природе него чисто морално – црквене природе. Свето писмо говори о живој заједници, личносном општењу у тесном сједињењу човека са Богом (Пост. 3, 8). По библијским сведочанствима, човек се приказује као боголико, слободно, стваралачко и практично биће пред Богом, који сам одлучује да ли ће да има живот са Богом или битисање без Бога.

Човек се увелико налази на великој раскрсници живота, која води ка Богу или ка човеку. Он сам слободно одлучује којим ће путем кренути и да ли ће радити на свом моралном усавршавању и изградњи своје личности. Треба да се подсетимо да Бог спасава и обожава искључиво преко љубави и слободе. Због тога овде и подвлачимо да је грех "начин живљења" то јест, постојања и битисања. Стање у којем се човек нашао после прародитељског пада јесте стање отуђености, зла и греха. Сустрет са грехом је у ствари по први пут сустрет са небићем јер је чињењем греха човек дозволио да смрт уђе свет (Рим 5, 12).⁴

По библијском тајнозрењу и Отачком памћењу зло се пре прародитељског греха родило у духовном свету а тек након тога је кроз искушење наших прародитеља доспело (ушло) у овоземаљски свет (1. Јов. 3, 8. Јуда 6).⁵ Библија указујући на први почетак зла у анђеоском свету, бележи: Сатана "паде с неба као муња" (Лк 10, 18). Израз "паде" јасно говори да се ђаво налазио у вишем стању и на вишој лествици. У праву је један православни теолог када каже да пасти може само онај који је у принципу безгрешан.⁶

Сравњење са муњом (Лк 10, 18) показује светлост пређашњег стања у којем су пали Анђели налазили. По речима Јеванђелисте Јована, ђаво "није остао у истини" (Јов. 8, 44). У синодском издању Светог писма Новог завета на српски, перфект "ἔσθ' ἔκκεν" (Јов. 8, 44) преведен је у презенту са значењем да ђаво сада, у садашњем времену "у истини не стоји", иако је некада стајао јер је створен добрим а то је дато и задато.⁷ Треба знати да се ђаволи називају ђаволима, вели свети Атанасије, не зато што су такви створени, јер Бог ништа није зло створио, него су и они створени добрим, него су отпали од небеског начина мишљења.⁸ Ђаво је "дух по природи, а нечист по слободи. Од та два својства прво је од Бога а друго од ђавола",⁹ учи блажени Августин.

Ђаво греши "од почетка" (Јов. 3, 8),¹⁰ тј. од момента када је постао ђаво и од тада је он узрочник смрти.¹¹ Пре њега нико не сагреши.¹² Грех је изум слободне воље ђавољеве,¹³ и по сопственој вољи је постао ђаво.¹⁴ Он има вољу која се "не може покајати"¹⁵ и због тога је "неизменљиво зао"¹⁶ јер је вечно окренут ка себи, а не ка Богу.¹⁷

Дакле, ђаво је веома зао, али не по природи, него по самоопредељењу и слободи.¹⁸

Величина зла у свету и човеку, не би се могла објаснити само човековом слободом, сматра Димитрије Станилоје, него треба да допустимо као додатно порекло зла слободу једних силнијих духова кадрих за веће зло него што је то човеков п'ч.¹⁹

Сатана је подстрекач на грех али ипак не може да примора човека да га учини, јер нема власти над човеком и не може да га примора без човекове воље. Прародитељи нису били приморани да следе ђавола,²⁰ јер је човек личносно и самовласно (αὐτεξούσιον) биће.²¹ Човек је добио од Бога "самовласну вољу"²² да би по слободном хтењу хрлио за добрим и уздржавао се од зла.²³ Величина човека се управо и састоји у томе што је створен слободним и по подобију свога Творца и Саздатеља. У књизи Проповедниковој се каже да је Бог створио човека праведним (Проповед. 7, 2), а то значи светим, безгрешним и слободним (упореди Еф. 4, 22). Узрок греха, како нам сведочи Библија, налази се у човековој злоупотреби његове слободе.²⁴ Иако је човек имао право (могао) да погреши (то јест, постојала је могућност смрти – *posse mori*), ипак човек није морао да погреши (то јест, постојала је могућност бесмртности – *posse non mori*). Грех прародитеља је слободно остварење те могућности (грешења). Он дакле није више могућност него стварност.

Човек је имао власт да остане и напредује у добру. Погрешно је мишљење по којем би Адам умро и да није погрешио. Свети Јован Дамаскин о томе пише: "Бог створи човека по природи безгрешним и по вољи слободним. Безгрешним, вели, не у смислу да није могао примити грех (јер је једино божанство недоступно греху), него у том смислу да је могућност греха имао не у својој природи, него првенствено у слободној вољи. То значи, он је могао, помаган благодаћу Божијом, остати у добру и напредовати у њему, као што је по својој слободи, уз допуштење Божије, могао одвратити се од добра и обрести се у злу".²⁵ Ову истину небеском светлошћу залива свети Теофило, епископ Антиохијски: "Бог је створио човека ни смртним ни бесмртним, него спо-

собним и за једно и за друго, то јест, ако буде тежио ономе што води бесмртности, испуњавајући заповест Божију, он би добио од Бога бесмртност као награду за то и остао би богоподобан, а ако се буде окренуо за делима смрти, не покоравајући се Богу, он би сам постао виновник своје смрти".²⁶

Неприхватљиво је учење западних теолога²⁷ по којем апостол Павле (1. Кор. 15, 45) наводно учи да је Адам по природи био грешан, и да је по нужди погрешно. Ми сматрамо да се код апостола Павла не налази такво учење. Библија нам недвосмислено и јасно открива да зло зависи искључиво од човека и никако од Бога. Бог је човеку дао власт да влада над грехом: "Ти господствуј над њим" (Постање 4, 7). Човек је имао слободу избора: "живот и добро" или "смрт и зло" (Пон. Зак. 30, 15).²⁸ Богодарована слобода изражава суштину греха и ван човека нема греха. Слобода човеку дозвољава да се самоопредели за ону могућност коју човек сам изабере. Без слободне воље нема слободе избора. То значи да главни акценат зла лежи у човеку. "Грех је аргумент да је човек слободан... Он је пројава слободе".²⁹ У њему нема ничег механичког.³⁰ "Не постоји никакво зло које би лежало изван слободне воље",³¹ учи свети Јован Лествичник. Према томе, човек није грешио због тога што је добио неопходну наклоност ка греху (τὸ ἁμαρτητιόν), иначе би узрок греха пао на онога који га је таквим створио. Међутим, грех нема свој почетак и корен у Богу, и грех је ван божанског плана. "Зло није од Бога нити у Богу, нити од почетка постало, нити има своју суштину (биће)",³² каже христољубиви Атанасије Велики. У књизи Премудрости Соломона (1, 3) се говори да Бог није створио смрт него да је човека саздао на нетрулежност (Прем. Солом. 2, 23) и бесмртност.³³ Али ђаволским наговором и прародитељским грехом (пристанком), у свет је ушла смрт (Прем. Сол. 2, 23–24). Битно је да смрт није предодређена. Иако је Бог створио човека слободним, Он га тиме није предодредио да постане грешан и смртан.³⁴

Све што је Бог створио, створио је добрим (Погледај: Пост. 1, 31. 1, Тим. 4, 4). Он није створио зло, јер би оно тада било везано за суштину и егзистенцију Бога.³⁵ Библијско – светоотачко учење не придаје злу вечно постојање равно Божијем постојању и не учи о постојању онтолошког дуализма између светог и профаног. Зло не постоји као онтолошки принцип и оно нема своју суштину, биће и јестество.³⁶ Зло је небиће управо због тога што оно нема своје суштине и ипостаси и није нешто што је дато суп-

станцијално. Само се у Богу добро подудара са суштином.³⁷ По Оцима, истинско биће је природа добра.³⁸ Добро називамо бићем, каже свети Атанасије, а зло називамо небићем (непостојећим), пошто су непостојећа оформљена (измишљена) људским мислима.³⁹

Зло је по својој суштини противприродно и неприродно. Оно је у ствари кретање од природног у противприродно, јер нема ничег злог по природи. Зло није нека богомдана суштина или својство суштине,⁴⁰ нити природа и својство природе. Када би грех (зло) био природа, тада би свакако и Син Божји Исус Христос приликом свог оваплоћења примио и сам грех. Међутим, Он је примио човечанску природу онакву каква је била пре пада. Због тога је за Њега речено да је Он "прва личност по природи бестрасна (ἀπαθής)".⁴¹

Зло није само од себе настало и није самобитно биће.⁴² Само је Бог "Сушти" (Онај који јесте), савршено биће и савршена стварност. Због тога и поручује свети Макарије да "ниту не знају они који говоре да је зло суштаствено (ἐνυπόστατον)",⁴³ то јест, да самобитно постоји. Оно "своје биће има у чебићу",⁴⁴ а у томе и јесте зло што оно постоји изван Бога и због тога што је његово постојање небиће. Зло је *par excellence* небиће.

Грех дакле није природа, него стање природе и то стање духовне и психофизичке природе.⁴⁵ За њега би се више могло рећи да је оно нека болест природе "φυσικός ρύπος"⁴⁶ која се уселила у човекову природу и у њој обитава као паразит (који покушава да је уништи).⁴⁷ Грех је постао човекова друга природа а он њен сужањ (Јер. 5, 23. 13. 23. Јов 4, 17. Пс. 39, 13. 51, 7).⁴⁸ Зло није само одсуство добра, него је оно снага која поробљава човека. То је дакле зараза душе и тела (2. Кор. 7, 1), као душевна болест (Мт. 6, 12) и "отров змијин" (Рим. 3, 13. Пс. 5, 9),⁴⁹ која умањује егзистенцију личности,⁵⁰ јер је грех лишавање "постојања" – битисања човековог и због ње човек губи пуноћу свог живота.⁵¹ Човек када греши самоубија се. Грех представља располовљеност бића, растројство и шизму, нешто што уништава јединство. Зато је грешник двоједни човек – "дводушан" (Јак. 4, 8), или двосрдачни човек са раздвојеним срцем (Сир. 1, 28).⁵² Грех произилази из срца човековог које је центар читавог човековог бића. "Из срца – говори Спаситељ – излазе зле мисли, убиства, прељубе, блуд, крађе, лажна сведочења, хуле" (Мт. 15, 19).

Ако људска личност истински постоји само тада када се налази у заједници са Богом (када је обожена), тада слободно може-

мо рећи да се човек услед учињеног греха, који је "жалац смрти" (1. Кор. 15, 56), нашао "насупротив рају" (Пост. 3, 24), то јест, удаљио се од истинског (правог) живота и бића. Онолико колико се човек удаљава од живота, толико се приближава смрти, јер је Бог живот, а смрт је лишавање живота. Псалмопевац каже да ће погинути сви они који се удаљавају од Бога (Пс. 73, 27).⁵³ Црквени песник лепо каже: "Далече од Бога грјех мја отрину".⁵⁴ Степен греховности је мера којом се мери удаљеност човека од Бога.⁵⁵ Душа огреховљена је "тело таме"⁵⁶ и "тело смрти".⁵⁷ Тако би се за првородни грех могло рећи да је он "одбацивање од стране човека одређеног циља у животу: уподобљавање Богу на основу боголике душе човекове и замењивање тога уподобљавањем ђаволу".⁵⁸ На тај начин "одбачен је богочовечански поредак живота, а усвојен ђаволочовечански".⁵⁹

Човек није кажњен од Бога, него је он добровољно постао заробљеник (сужањ) ђавољев⁶⁰ јер је услед греха отпао од "дрвета живота".⁶¹ Ђаво господари над светом и човеком кроз силу смрти и трулежности (пропадљивости) (1. Кор. 15, 56). Због тога га апостол Павле и назива "богом овога света" (2. Кор. 4, 4), иако на другом месту исти апостол вели да Бог није оставио (напустио) овај свет, него да и даље о њему промишља (Рим, 1, 20. 11, 5). Није Бог престао да воли грешника, него грешник Бога. По светим Оцима, није пакао зао, него је зло (грех) учинити самог себе достојним пакла.⁶²

Поставља се питање: каква је разлика између ђавољевог греха и прародитељског греха? Грех је увек "непријатељство Богу" (Рим. 8, 7) независно од тога ко га чини. И Сатана и човек не бунтују против Бога "по природи" него по слободној вољи. У посланицама Јовановим грешна дејства човекова називају се делима ђаволским. "Онај који твори грех од ђавола је" (1. Јов. 3, 8). Разлика се састоји у томе што је пали анђеол (сатана) први погрешао, то јест измислио грех, а човек се повео за њим и у сарадњи (са сатаном) такође погрешао. Разлика је у томе што је ђаво сам погрешао а човек по наговору. Ту је човек обманут и као такав има шансе да се спасе (види: Пре. Солом. 12, 19.22). Повод за прародитељски грех није била божанска заповест, него превара Сатанина да би завладао човеком (2. Кор. 2, 11). Зло се не налази у самом Закону, него у човековој слабости да испуни Закон. Разлика је у томе што је Сатанин грех неокајан, а човек се покајао. Реч је о дубини греха. Основна карактеристика која повезује човека и Сатану јесте самољубље, које је доприне-

ло да се и један и други нађу с оне стране раја. Богољубље је главни принцип моралног добра (Мт. 22, 26–40).

Пошто ђаво "није остао у Истини" (Јов. 8, 44) и у њему нема истине, зло је за пале Анђеле постала њихова природа. То је разлог због којег се они у Светом писму називају злим и лукавим дусима (Лк. 7, 21.8, 2. Да. 19, 12). Главна одлика ђавола је да се бори против истинитог Бога и за себе тврди да је бог (2. Сол. 2, 4).

За назив и означавање појма "грех", на грчком језику постоји више речи и израза који описују грех у најразноврснијим облицима и видовима.

Најчешћа грчка реч за ознаку греха јесте "ἁμαρτία". Она најбоље одговара српској речи "грех", и тако је треба преводити. Реч "ἁμαρτία" се у Светом писму употребљава најчешће у једнини управо због тога да би се грех приказао као сила која се уселила у човека,⁶³ царује у сваком живом човеку и постоји је његов саставни део (Види: Прем. Сирах 27, 10. Зах. 5, 5. Мт. 6, 34. Да. 8, 22. Јак. 1, 21. 1. Птр. 2, 1. Рм. 3, 9.5, 12.13, 20. 1. Кор. 15,56).⁶⁴ Међутим, када се у Новом завету описују лични греси сваког појединца, тада се израз "грех" употребљава у множини (Види: Рим. 7, 5.14, 23. 1. Кор. 11, 7. Гал. 1, 4. Рим. 3, 9. 1. Сол. 2, 16. 1. Тим. 5, 22–24).

Ређе се у Новом завету употребљава реч "ἁμαρτήματα" (Мт. 3, 28–29. Рм. 3, 25. 1. Кор. 6, 18). У том изразу наставак "-ματα" изражава резултат грешења (чињење греха) (Рим. 5, 19. 2. Кор. 10, 6. Јевр. 2, 2).⁶⁵

Грчкој речи "грех" (ἁμαρτία) у Старом завету код Седамдесеторице тумача, одговара јеврејска реч "het", "hatt'ah" или "hattat", која се сусреће око 600 пута. Осим тога што та реч означава промашити циљ, изгубити циљ, слично дакле као код Хомера код којег се глагол "грешити" (ἁμαρτάνειν) користи за опис ратника чија стрела промашује циљ,⁶⁶ тај израз се користи у етичком, религиозном а такође и у општем смислу, и изражава чин, дело насупрот Закону Божијем и вољи Божијој, то јест, насупрот правди и истини (Упореди: Суд. 20, 16). Етимологија речи hattat показује да реч грех значи и недостатак добра. У том смислу се појмови грех, неправда, безакоње и безбоштво схватају као синоними и увек су супротни појму праведности и чедности. Реч hatta – грех, у Старом завету не значе само прекршај (сам по себи), него истовремено означава и последицу (Види: Пон. Зак. 15, 9.21, 11.23, 22–23. Ис. 53, 12).

Грех је снага која доноси катастрофу грешнику (починиоцу греха) јер се грех и казна поистовећују (Упореди: Прем. Сир. 27, 10. 2. Цар. 2, 1). Код Седамдесеторице тумача реч "грешник" иста је и за именицу и за атрибут (епитет). Тако је и у Новом завету. Та именица означава грешника који одбацује исправни (прави) однос (заједницу) са Богом. Резултат таквог стања је његова кривица. У Старом завету то је равно човековом безбожнштву и његовом животу насупрот заповести и вољи Божијој. Неправедник је супротан праведнику, богоугоднику, светитељу итд. Због тога се у Старом завету на грех гледа као на промашај постављеног циља. Карактеристична је старозаветна јеврејска реч "ʿawon" која управо изражава "кретање" (παρεκκλίνε-iv) са правог пута а затим свесно и добровољно напуштање истог.⁶⁷ Та реч највише изражава стање грешности и кривице. Седамдесеторица тумача ту реч преводe грчком речју "ἀδικία" – неправда, "ἁμαρτία" – грех и "ἄνομία" – безакоње. Израз "ἀδικία" се код Седамдесеторице користи за ознаку неправедности, злоће и чињења злих дела (Види: Изл. 34, 7. Пре. Сир. 27, 10. Јер. 38, 34.40, 8. Плач Јер. 4, 13. Јез. 28, 18). У Новом завету се тај израз описује неправедност и безбожност људи који се противе истини. У посланици Јовановој (1, 18) се јасно каже да је свака "неправда" грех (ἀδικία, ἁμαρτία) (Види: 1. Кор. 13, 6.2 Сол. 2, 10. 2. Тим. 2,19. 1. Јов. 3, 17. Лк. 13, 27. 16, 8–9. Јов. 7, 18 итд).

Веома дубок богословски смисао има библијска реч *pesha*, која првенствено изражава човеков бунтовнички став против Бога кршећи склопљени "завет" (савез). Тај израз Седамдесеторица тумача преводe грчком речју "безбожност" (ἄσεβεια), "безакоње" (ἄνομία) и речју "неправда" (ἀδικία), "грех" (ἁμαρτία) и "прекршај" (παράπτωμα) (Види: 2. Цар. 12, 9.4 Цар 1, 1. Ис. 1, 2.43, 27. Јер. 2, 29.3, 13. Јез. 2, 3. Ос. 7, 13.8, 1).⁶⁸ Реч ἄνομία се у старој грчкој књижевности користи првенствено за ознаку кршења закона а затим изражава последицу тог кршења (безакоња и анархије).⁶⁹ У Старом завету, код Седамдесеторице, тај израз се користи за ознаку греха (Изл. 34, 9. Лев. 19, 29. 2. Цар. 24, 10. Пс. 17, 23. 31, 1. 44, 7. Ис. 5, 7. 58,8. 59, 6. Јер. 16, 18. Јез. 8, 17). У Новом завету израз "ἄνομία" има есхатолошко значење и првенствено изражава целокупно стање (ситуацију) непријатељства против Бога (2. Пет. 2, 16). Тај се израз обично употребљава у једнини (Мт. 23, 28. 24, 12. Рим. 6, 14. Тит. 2, 14. 1. Јов. 3, 4) и означава безакоње али не у смислу непознавања Закона, него у

смислу кршења Закона као водича животу. Отуда *ἀνομος* значи беззаконик. Апостол Павле у посланици Римљанима (6, 19) тај израз супротставља изразима праведности и светости, док свети Јован (1. Јов. 3, 4) јасно каже: "Сваки онај који грех чини и безаконје чини, јер грех је безаконје".

У Новом завету преступ означава и грчка реч "*παράπτωμα*" (Мт. 6, 14–15. Рм. 5, 15–20. 2. Кор. 5, 19. Јевр. 2, 1). Тај се израз у Новом завету сусреће 23 пута и означава лични грех – прекршај, а не стање грешности (Види: Мт. 6, 14. Мк. 11, 25. Рим. 4, 25. 5, 15. Гал. 6, 1. Еф. 1, 7. Кол. 2, 13). Блажени Августин вели: "грех јесте реч, или дело или жеља за поступање насупрот вечном закону".⁷⁰ Кад год је реч о кршењу божанског закона, у Новом завету се користи реч "прекршај" (*παράβασις*) и "прекршиоц" (*παράβάτης*). Реч "прекршај" у Новом завету се користи осам пута (Рим. 2, 23. 4, 15. 5, 14. Гал. 3, 19. 1. Тим. 2, 14. Јевр. 2, 2) и најважније јој је значење: прекршај, преступање одређене границе и кршење закона. Код светог апостола Павла (Рим. 4, 15) тај израз означава свесно и вољно кршење закона. Отуда произилази и реч "прекршиоц" (*παράβάτης*) (Види: Рим. 2, 25. 2, 27. Јак. 2, 9). Симболично значење те речи је отпадник.

Осим горе наведених израза за ознаку греха користи се и израз "непобожност" (*ἀσεβεία*). Главно значење те речи је недостатак истинског богопоштовања због идолопоклонства и изражава увреду против светости Божије (Рим. 1, 18. 11, 26. 1. Тим. 2, 16. Тит. 2, 12. Јуда 1, 15). Тај израз означава неограничену преданост злу и пороку. Њега допуњује још један назив за грех: "злоћа" (*κακία*) (Мт. 6, 34. Рим. 1, 29. 1. Птр. 2, 1). Та реч изражава особину човекову и недостатак врлинског и подвижничког живота. То је дакле израз који у Новом завету снажно описује злоћу и изопаченост као особину (карактеристику) супротну врлини. Означава особу и њену диспозицију, а не само спољна дела.⁷¹

Није на одмет да се подвуче да појам "грех" прво код Седамдесеторице тумача добија морално и религиозно значење и изражава чин, дело које је супротно закону Божијем и вољи Божијој, да би затим у Новом завету исти тај појам био приказан у свој својој трагичној дубини.⁷²

Сви ти називи за грех, које смо горе навели, јесу синоними за појмове који су супротни закону Божијем, истини, правди, љубави, светости, доброти и истинској целомудрености. Они карактеришу грех као квалитет живота израженог у мислима, речима и делима (Јов. 8, 21, 24, 34).⁷³ Због тога се код апостола Павла

стари човек назива: грешник (Рим. 5, 8. Гал. 2, 15), безбожник (Рим. 5, 6. 1. Тим. 1, 9), безаконик (1. Тим. 1, 9), неправедник (1. Кор. 6, 1, 9), отпадник и богопротивник.

Грех се у Библији описује као стабло које има бујну крошњу (много грана), али и које има само један корен.⁷⁴ Тај корен је егоизам праоца Адама, али не само Адама него и свих људских бића то јест човека уопште. Адам се у Библији представља у онтолошком смислу реалним представником целог човечанства. Због тога га Достојевски назива свечовеком, а Климент Александријски "оцем смртника",⁷⁵ јер пре њега нико од људи није био смртан. Реч Адам (adham) (земљани, земнородни)⁷⁶ у Светом писму Старог завета (Пост. 1, 26–29.2, 7.2, 18–24) на првом месту означава човека уопште,⁷⁷ а тек затим (означава) властито име (Јов. 14, 1. Ис. 6, 12. Ос. 11, 4. Пон. Зак. 1, 1. Пост. 2, 16.19–23.25).⁷⁸ То овде подвлачимо због тога што нам Свето писмо открива да је лични грех Адамов грех човечанства у целини. Библија учи о свеопшности греха, што значи да човек не само "постаје" грешан, него се и "рађа" грешним. "Гле у безакоњу родих се, и у греху затрудње мати моја мене" (Пс. 51, 5). Глагол "затрудње" изражава мисао да мајка на новорођенче преноси оболелу човечанску природу. Грех, ("безакоње") преноси се од Адама наследним путем независно од воље новорођенчетове. Он се преноси на сву људску природу и на све људске особе. Грех је урођен (Пре. Сол. 12, 10. 3. Јездр. 3, 20). Због тога се сви људи на свету јављају као "деца гњева по природи" (Еф. 2, 3) јер је Адам, како учи Библија, рађао децу "по образу својему" (Пост. 5, 3), то јест, унакаженом и огреховљеном а не по образу какав је он наследио (примио) од Бога Творца.⁷⁹ Потомци Адамови од њега наслеђују природу а не личност. Адам је дакле реални зачетник људског рода а не личности.

У књизи Постања (5, 3) је речено да је Адам "родио (сина) по подобију својему и по образу својему". Када се овај стих доведе у везу са Постањем 5, 1 тада може да се извуче следећи закључак: као што је Адам по створењу примио "образ Божији",⁸⁰ на исти начин су његови потомци примили од њега услед грехопада "помрачени образ". "Сви смо погрешили у првом човеку, пише богоречити Амвросије, и кроз наслеђе у греху. Адам је дакле у сваком од нас; у њему је погрешила људска природа, јер је кроз једнога грех прешао на све"⁸¹ и због њега су сви постали непријатељи Божији.⁸² Дакле, преступивши заповест Божију, Адам је примио на себе квасац зла, а наслеђем су сви његови потомци

постали заједничари тог квасца,⁸³ Старозаветни писац се пита: "Ко је рођен чистим од нечистог? Нико, па макар и само један дан поживео на земљи" (Јов. 14, 4–5. 7, 20. Пс. 50, 7).⁸⁴ Посланица Јеврејима јасно учи да су се сви људи налазили у "бедрима" Адамовим (Јевр. 7, 10), што значи да су сви с њим сагрешили. Апостол Павле бацајући светло на тај проблем каже: Стога, као што је посредством једног човека грех ушао у свет, а грехом смрт, тако је смрт прешла на све људе, јер су сви сагрешили" (Рим. 5, 12. Упореди: Рим. 1, 18–3, 20).⁸⁵ Глагол "згрешити" означава грех свих као чин који се десио у прошлости. У Новом завету се подвлачи да сав свет у злу лежи" (1. Јов. 5, 19) и "ако се ко не роди водом и Духом, не може ући у Царство Божије" (Јов. 3, 5).⁸⁶

Иако је грех свеопшти (католичански), ипак то не значи да је Адамов грех истовремено и лични грех свих људи и да људи умиру као кривци због Адамовог греха (Пон. Зак. 24, 16).⁸⁷ Људи су првенствено наследили оболелу људску природу. У човеку се налази семе трулежи. Постали су смртни јер се рађају од смртог. "У Адаму сви умиру" (1. Кор. 15, 22). "Преступивши заповест Адам је двоструко упропастио себе: прво, изгубио је обличје и подобије Божије, то чисто и дивно постојање своје природе; а друго, изгубио сам лик у којем се по обећању, налазило сво небеско наслеђе",⁸⁸ забележено је код светог Макарија.

Онтологија пада је структурално уплетена у онтологију спасења и обратно (1. Кор. 15, 21–22). Проблем греха и смрти треба увек гледати у светлости васкрсења. Бог нам је открио да је васкрсење мртвих права и истинска победа над грехом, смрти и ђаволом. "Први човек Адам постаде душа жива, а последњи Адам дух који оживљује" (1. Кор. 15, 45).⁸⁹

Из горе реченог се може закључити да је садржај и језгро сваког греха одбацивање Бога и на Његово место постављање и устоличење нашег (људског) личног ја, и на тај начин човек је покушао да уместо Бога постане мерило свих ствари. То одбацивање Бога је закон овога света који сав "у злу лежи".⁹⁰ Тако би најближе одређивање греха било одбацивање истине да "ми имамо само једног Бога Оца, од којег је све и ми кроз њега" (1. Кор. 8, 6). Грех је дакле сам тај заокрет од Бога ка твари и творевини. "И заменише славу бесмртог Бога у обличје смртог човека и птица и четвороножних животиња и гмизаваца" (Рим. 1, 23). Људи "заменише истину Божију лажју, и више поштоваше и послужише твари него Творцу" (Рим. 1, 25). Али, као што

смо већ рекли, грех као удаљавање од Бога није нешто исконски својствено човеку. Због тога је за нас неприхватљиво гледиште које узрок греха налази у несавршености човечанске природе (Лајбниц) и телесности (материјалности) те природе (Шенкел и Шлајмахер). Такође је неубедљива теза по којој је првородни грех интелектуални прогрес човечанства, јер је наводно преко једења забрањеног плода дошао до сазнања добра и зла и на тај начин постао раван Богу. Грех није прелазна фаза ка добру, него је он супротстављање добру. Такође, зло није само сенка добра, него његов непријатељ. Прародитељи су после пада дошли до сазнања да су изгубили највеће Добро и да се налазе у стању греховности и смртности.

Човек, одбацивши Бога, истовремено је одбацио и највеће добро, то јест, одбацио је вољу Божију која је најсавршенији устав и закон", ⁹¹ и која се тумачи као "љубав" према Богу, свету и ближњима (Мт. 19, 18. Мк. 7, 21). Дакле, по библијско – светоотачком учењу, грех није само дело (чин) које се чини из незнања као што су то веровали многи грчки философи, него је он нешто што човек свесно, слободно и добровољно чини против и насупрот вољи Божијој. ⁹² Грех је такође и пасивност човека да не чини добро. ⁹³ Библијски израз: "Нека буде воља Твоја", јесте ознака за слободу и однос човека према Богу. Господ наш Исус Христос као Богочовек није тражио своје славе и своје воље, него је свагда тражио славу и вољу Бога Оца (Јов. 5, 30. 8, 50). Сву своју човечанску вољу Он потчињава вољи Божијој, али не принудно него добровољно (слободно) (Мт. 26, 39. Рим. 15, 3).

Човек је само као богоподобна личност могао према Богу да погрешити, јер само слободна личност чини грех пред слободном личношћу. ⁹⁴ Зато и кажемо да је грех по својој природи самољубље помешано са бунтом против Бога као апсолутног добра. ⁹⁵ Због тога се грешан човек у Библији и назива "блудним сином".

За грех би се могло рећи да је то стварност која уништава човека, живот и свет, јер услед своје греховности човек стреми да постане "Бог без Бога". ⁹⁶ Веома карактеристичну дефиницију зла сусрећемо код светог Максима Исповедника: "Зло је неразумно кретање духовних способности према нечем другом пре него ли њиховом крајњем циљу, (и то) на бази безгрешног расуђивања". ⁹⁷ А затим исти Отац наставља: "Зло нити беше, нити ће постојеће по својој сопственој природи, јер и нема ни по чему ни суштину, ни природу, ни ипостас, ни силу, ни енергију у по-

стојећим бићима; нити је квалитет, ни количина, нити однос, ни место ни време, ни положај, ни творење, ни покрет, ни навика (природа), ни обољење, што би било сагледавано као природно у некоме од постојећих бића; нити пак уопште у њима свима ни најмање не постоји по неком природном својству, нити је оно почетак, ни средина, ни крај, него, да као обухватајућу дефиницију кажем: зло је недостатак деловања оних сила које у природи постоје ради крајњег циља и ништа друго".⁹⁸ Дакле, по библијско – светоотачком учењу, какав однос постоји између бића и небића, такав исти однос постоји између добра и зла.⁹⁹ Библијско поимање греха никада није теоријско – философско, него искључиво битијно. Грех се посматра као трагично искуство које је настало услед злоупотребе човекове слободе и раскидања првобитне заједнице и хармоније која је владала (постојала) између Бога и човека.

Добро и зло зависе од позитивног или негативног човековог односа према Богу. Бог хоће да нас спасе и обожу, али не без нас самих. Грех је у једном тренутку "ушао" (εἰσῆλθεν) у свет као нешто ново и страшно, као нешто што до тада није постојало. Зато на крају и извлачимо закључак да је грех без суштине, природе и бића који у овом земаљском животу, као припрема за вечност, настаје због злоупотребе човекове слободе: "Све ми је дозвољено, али све не користи" (1. Кор. 6, 12). А не користи управо због тога што грех човека обезљујује".¹⁰⁰

Напомене

- ¹ О пореклу добра није написан ни један рад због тога што се полази од чињенице или претпоставке да је добро самобитно и идентично са основним и првобитним начелом. Добро није идеја него личностна стварност. Само као личностна стварност може да буде у вези са човеком, иначе би у супротном добро било ван човекове историје и света. Оно добро које је човеку неприступачно престаје да буде добрим и није добро. По светим Оцима, "добро" је усађено у човеку. Види: Василије Велики. О љубави према Богу, PG 31, 912A.
- ² Блажени Августин, *De Moribus eccles. cathol.* I, 40. Грех и благодат Божија јесу два чиниоца око којих се, по мишљењу Х. Лутарда (Апологија Христианства, С. Петербург 1892, 224) окреће васцело хришћанско учење. Појмити то двоје, грех човеков и благодат Божију, значи појмити све хришћанство.
- ³ С. Зарин, Аскетизм по православно-христианском ученију, кн. 2, С. Петербург 1907, 27.
- ⁴ Неправославни теолози, под утицајем блаженог Августина, погрешно сматрају да је смрт дошла као казна од Бога због учињеног греха. Библија открива и свети Оци уче да се Бог не свети. Смрт није казна него само последица греха. Види: Григорије Палама, Поглавља о природи, P.G. 150, 1157. Теодорит Кирски, Тумачење посланице Римљанима, P.G. 82, 120.
- ⁵ Падом човековим пала је и читава творевина (Рим. 8, 20). Због тога не само човек него и сва творевина очекује своје коначно искупљење (Рим. 8, 21 – 23).
- ⁶ Б.Вышеславцев, Сердце в Христианской и индуской мистике, Париж 1929, 56–57.
- ⁷ У презенту је преведено највероватније под утицајем словенског превода. Емилијан Чарнић преводи: "Ђаво се није учврстио у истини". Иако он у преводу одступа од слова, ипак је смисао остао исти.
- ⁸ Атанасије Велики, Житије светог Антонија, П.Г. 26, 876А. Глагол *stn* значи: бунтујем, непријатељствујем, противустајем. Због тога се у Библији пали Анђео назива "сатана" (Види: 1. Пон. Зак. 21, 1. Јов. 1, 6–9. Зах. 3, 1. Лк. 10, 18. Да. 5, 3. 26, 17. 1. Сол. 2, 10). Тај назив није његово лично име него је то назив за карактеристику његовог дејства, за његову лукавост. Такође и назив "ђаво" (Мт. 25, 41. Јов. 8, 44. Да. 13, 9. Откр. 12, 9) долази од глагола *διδάλλειν*, што значи клеветати и отуда ђаво значи "клеветник". Код Јеванђелисте Матеја (4, 3) и у 1. Сол. (3, 5) ђаво се назива саблазнитељ. Та два назива изражавају карактер тог личносног бића (палог Анђела) које има осећање и жеље (2. Тим. 2, 26), мисли (2. Кор. 2, 11), уме да клевете и опада (1. Тим. 2, 14. 2. Кор. 11, 14). Сатана као разрушач (Откр. 9, 11) јавља се човековим непријатељем "човекоубицом од почетка" (Јов. 8, 44), побуђујући и хушкајући човека на зло и клеветчући га пред Богом. Сатана је по апостолу Павлу "бог овог света" (2. Кор. 4, 4) који се бори да уништи сву божанску творевину а са њом и човека одведе у смрт (Рим. 8, 19–22). Проблем зла је у ствари проблем са "злим" и "лукавим" личносним бићем, а не тек са неком расејаном идејом и измишљеним појмом. Апостол Павле учи да хришћане

очекује велика борба против таквог противника (Еф. 6, 11–17) који заслепљује "разум неверника, да им не засветли светлост јеванђеља славе Христове, који је икона Бога невидљивога" (2. Кор. 4, 4). Хришћане очекује да се одлуче: да ли су за Богочовека Христа или за ђавола, да изаберу "лукавог" или "Истинитог" (1. Јов. 5, 18). Циљ човековог живота је да (човек) победи Сатану, јер и Христос је дошао да "смрћу сатре онога који има силу смрти, то јест ђавола" (Јевр. 2, 14), "да разори дела ђавоља" (1. Јов. 3, 8) и "да нас избави од садашњег века злога" (Гал. 1, 4) а затим да замени царство сатанино са царством свога Оца (Види: 1. Кор. 15, 24–28). Кол. 1, 13).

⁹ Блажени Августин, *Contra Iulia*.с.9.

¹⁰ Израз "од почетка", по светим Оцима, значи да Сатана није Богу савечан, а затим да није створен злим од Бога, него да је он као кушач узрочник греха и смрти у човековом свету. Иринеј Лионски, Против јереси, PG 7, књ. 5. гл. 22 и 23. Ориген, Тумачење јеванђеља по Јовану 8, 44. ВЕПЕС 12, 231. Климент Александријски, Стромата, књ. 1, 17. ВЕПЕС 7, 269. Елифаније, Против јереси, 38, 40. PG 41, 655. Он је зао по свом избору и хтењу, мислима и делима а не по природи. Види: Т. Зисис, Човек и свет у Божијем домостроју, Солун 1971, 98 (на грчком).

¹¹ Иринеј Лионски, Против лажног знања, PG 7, 434. Види: Кирило Јерусалимски, Катихезе, PC 33, 385. Василије Велики, Молитве, то јест екзорцисми, PG 31, 1680.

¹² Кирило Јерусалимски, Катихезе 2, 4 PG, 33, 381.

¹³ Јован Дамаскин, Исповедање православне вере, 4, 2, PG 94, 1196D. Узроком пада Анђела неки сматрају завист према човеку (Прем. Сол. 2, 2), а други опет гордост и уклањање од љубави Божије ка самољубљу (Ис. 14, 12.14).

¹⁴ Кирило Јерусалимски, Катихезе 2, 4, PG 33. По Отачком учењу грех иако нема свој корен, он ипак има свој плод. Ђаво је творец греха, а змија је била само његово оруђе. "Сатана же лстив и сосуд змия употребив, снедию прелести", (Стих. "господи возвах", недеља сиропусна).

¹⁵ Јустин Философ, Дијалог с. 141, ЕПЕ, 1, 654.

¹⁶ Јустин Философ, Дијалог с. 141, ЕПЕ, 1, 654.

¹⁷ Флугенције, *De Trinit.* VIII

¹⁸ Ђаво није само једном погрешио, него добровољно остаје у греху и покушава на сваки начин да очува зло у свету са циљем да потпуно уништи читав свет и божанску творевину.

¹⁹ Д. Станилоаје, Православна догматика, прев. еп. Митрофан, Београд, 1993, 348.

²⁰ Види: Јован Хризостом, Беседе на књигу Постања, PG 53, 140.

²¹ Кирило Јерусалимски, Катихезе 2, 3 и 4, 21, PG 33, 109. Дар "самовласности" Бог је дао човеку тако да увек буде у сагласности са његовом природом. Погледај: Григорије Ниски, "Хајде да створимо човека по обличју и подобију нашем", PG 44, 273.

²² Макарије Египатски, Беседа 29, 1, PG 34, 716 BC.

²³ Макарије Египатски, Посланица Друга, PG 34, 412B.

²⁴ "Почетак греха је избор", каже Немесије Емески, (О људској природи, PG 40, 769B). Упореди: Елифаније, Против јереси, 42, 12. PG 41, 776D). Максим Исповедник, Писма Таласију, PG 31, 329–353. Хризостом, Тумачење посланице Римљанима, PC 60, 503. Однос божанске воље према човековој вољи је-

сте однос личносне љубави. Апостол Павле каже да смо ми "Божији сарадници" (1. Кор. 3, 9). Ту не може бити речи о било каквој принуди или законској потчињености, јер у Христу нема законске обавезе (морања): "Ако сте пак Духом вођени, нисте под законом" (Гал. 5, 18).

²⁵ Јован Дамаскин, Исповедање православне вере, 2, 12, PG 94, 924AB.

²⁶ Теофило, Писма Автолику 2, 27 ЕПЕ 2, 415. Упореди: Атанасије Велики, О оваплоћењу Логоса Божијег, PG 25, 104–105 А. Бог је "заквасио" човека вечно живом личношћу Христовом и на тај начин му излио бесмртност.

²⁷ Види: J. Moltmann, *Mensch. Christliche Anthropologie in den Konflikten der Gegenwart*, Themen der Theologie 2 (1971). W. Bousset, *Kyrios Christos*, Göttingen 1913. Walter Gutbrod, *Die Paulinische Anthropologie*, Stuttgart 1934.

²⁸ Бог је по учењу Старог завета насупрот човековој слободи поставио свој закон, а човек се нашао у улози да поштује и испуни закон или да га одбаци. Закон је у ствари Завет који је Бог склопио са изабраним народом. Бог је склопио Завет са човеком не због себе, него због човековог добра "да би нам било добро и да би нас сачувао у животу" (Пон. Зак. 6, 24).

²⁹ А. Јевтић, Знак препоточни, Београд 1994, 207. Види: М. Сиоту, Икона сам твоје неизрециве славе, Теологија 60 (1989) 243.

³⁰ В. Лосский Первородный грех, Богословские труды 8, стр. 161.

³¹ Јован Лествичник, Лествица, гл. 26, PG 88, 1757 CD. Види на српском: Свети Јован Лествичник, Лествица, превео Д. Богдановић, Београд 1963. Ориген прихвата да је слободна воља извор греха, али погрешно сматра да је до пада првих људи дошло у духовном свету као пад њихових душа пре постанка овог света и да их је Бог због тога протерао са неба на земљу и уселио се у тела. Ориген да би објаснио свеопштост греха, алегоријски тумачи опис прародитељског пада. Види: Против Целса 7, 50 и 4, 40. По светом Јовану Златоусту (Тумачење Јеванђеља по Јовану, PG 59, 72) егоизам је извор, корен и мајка свих греха.

³² Атанасије Велики, О оваплоћењу Логоса Божијег, PG 25, 16А. Василије Велики, Бог није узрочник зла, PG 31, 341 ВС. Дионисије Аеропагит, О божанским именима, PG 37, 724А.

³³ Види: Климент Александријски, Стромата 2, 16. 6, 12. Неприхватљиво је учење блаженог Августина и његових присталица по којем је смрт последица божанске одлуке да би казнио човека због учињеног греха. Ако би Августиново мишљење било тачно, тада би по истом Бог био узрок смрти. Упореди: Јован Романидис, Првородни грех, Атина 1989, 8 (на грчком).

³⁴ Поставља се питање: да ли је Бог могао спречити пад и смрт? Свети Оци одговарају да је Бог то могао да учини, али да није хтео због тога да не би болест, то јест смрт, остала бесмртна. Када би човек и после прародитељског пада остао вечан, то јест, вечно живео, то би значило да би он вечно грешио и вечно се мучио под грехом. Види: Василије Велики, Бог није творац зла, PG 31, 345В. Осим тога то би значило да је Бог приликом стварања света учинио неку грешку и да свет није створен "добрим". Види: М. Сиоту, Икона сам твоје неизрециве славе, Теологија 60 (1989) 242. Lactant., *De ira Dei* 13, 19. Да је Бог спречио смрт, тада би Он истовремено уништио и слободу човекову. Погледај: П. Трембелас, Догматика православне католичанске Цркве, Атина 1978, 517 (на грчком). По светим Оцима иста је ствар уништити слободу и уништити човека.

- ³⁵ Д. Станилоаје, Православна догматика, прев. еп. Митрофан, Београд 1993, 347. Ј. Кармирис, Догматика Јована Дамаскина, Атина 1940, 38 (на грчком).
- ³⁶ Доситеј Јерусалимски, Исповедање вере, члан 6. Зло дакле није принцип који од вечности постоји и Богу се супротставља. W. Zimmerli, *Skracena teologija Staroga Zaveta*, Атина 1983, 220 (на грчком). Упореди: Свети Максим Исповедник, О љубављу Г, 4. PG 90, 1017CD. Псевдо Дионисије, О божанским Изменама, PG 3, 720D. Јован Дамаскин, Исповедање православне вере, PG 94, 1508B.
- ³⁷ Јован Дамаскин, Догматика 1, 13.
- ³⁸ Григорије Ниски, О души и васкрсењу, PG 46, 93B.
- ³⁹ Атанасије Велики, Против идола, ЕПЕ 1, 76, 10. Доброта Божија не постоји као нешто насупрот злу, него она постоји независно од (постојања) зла и независно од сваког разликовања добра и зла. Погледај: Григорије Манцаридис, Хришћанска етика. Солун ²1991, 88 (на грчком).
- ⁴⁰ Јован Дамаскин, Исповедање православне вере, PG 94, 1196B. Упореди: Атанасије Велики, Беседа о оваплоћењу Логоса, PG 25, 104–105.
- ⁴¹ Макарије Египатски, Посланица велика, PG 34, 409C и 417C.
- ⁴² Види: Григорије Ниски, Тумачење књиге Проповедникове, PG 44, 681BC.
- ⁴³ Макарије Египатски, Омилија 16, 1, PG 34, 613B.
- ⁴⁴ Григорије Ниски, О души и васкрсењу, PG 46, 93B. "Оно што је ван бића, то и није у битисању", каже свети Григорије Ниски (Тумачење књиге Проповедникове, PG 47, 725AB).
- ⁴⁵ Види: Г. Пашев, Православно – християнско учение за нравственотта, ч. I, Софиа, 1939, 492.
- ⁴⁶ Атанасије Велики, Против Јелина, PG 25, 68C.
- ⁴⁷ Види: Владимир Лосски, Первородный грех, Богословские труды 8, 161.
- ⁴⁸ Види: В. Велла, Религиозне личности Старога завета, том. 2, Атина 1963, 82 (на грчком). E. Jacob, *Theologie de L' Ancien Testament*, Neuchathel 1955, 228.
- ⁴⁹ Атанасије Велики, Тумачење Јова, PG 27, 1345C. Шести Васељенски Сабор учи да је "грех болест душе" (канон 102).
- ⁵⁰ Д. Станилоаје, Духовност и заједница у православној литургији, превео еп. Митрофан, Београд 1992, 13.
- ⁵¹ Види: Ј. Поповић, Пут богопознања, Београд 1987, 17. Човек је само дотле човек док живи подвижничким животом и настоји да буде у заједници са човекољубивим Богом Творцем.
- ⁵² Б. Вышеславцев, Значение сердца в религии, Пут 1(1925) 97. Д. Калезић, Антропологија философије свејединства и Библија, Београд 1983, 137. Григорије Ниски, Тумачење Песме над Песмама, PG 47, 797A.
- ⁵³ Види: Василије Велики, Бог није узрок зла, PG 31, 345. Иринеј Лионски, провера, Е, 27, 2. Максим Исповедник, Добротољубље, том. 2., Атина 1974, 27. Јован Дамаскин, Исповедање православне вере, PG 94, 1196BD. Ако је Црква Царство Божије на земљи и ако ван Цркве нема спасења, то значи да је зло све оно што се налази ван Цркве и што не улази у Цркву.
- ⁵⁴ Канон Ангелу хранитељу, песн. Д.
- ⁵⁵ Григорије Богослов, Моралне поуке, PG 37, 662A.
- ⁵⁶ Макарије Египатски, Омилија 1, 6. PG 34, 456 D.
- ⁵⁷ Макарије Египатски, Омилија 1, 7. PG 34, 457 AB.

- ⁵⁸ J. Поповић, Догматика православне Цркве, 1., Београд 1980, 275. Упореди: Атанасије Велики, Против Аполинарија, А', PG 26, 1120. Циљ човековог живота је да човек постане савршен у Христу (Фил. 2, 20. Еф. 5, 1. Рим. 8, 29. 1. Кор. 10,33) и да прими Духа усиновљења којим виче: "Ава, оче" (Рим. 8,11).
- ⁵⁹ J. Поповић, Догматика православне Цркве, 1., Београд 1980, 274.
- ⁶⁰ J. Каравидопулос, Грех по учењу ап. Павла, Солун 1968, 226 (на грчком).
- ⁶¹ Творения преподобнаго Исаака Сирина, С. Посад 1911, 397.
- ⁶² Јован Дамаскин, Против Манихеја, PG 94, 1549B.
- ⁶³ Макарије Египатски описује грех као неку рационалну и интелектуалну силу сатанину. Види: Макарије Египатски, Омилија 24, 3, PG 34, 664D.
- ⁶⁴ Грех никада не може онтолошки да овлада човеком. Види: В. Зенковский, Проблемы воспитания в свете христианской антропологии, I, Париж 1934, 115–115. Н. Лосский, Условия абсолютного добра. Основы этики, Париж 1949, 71.
- ⁶⁵ Види: Leopold Schmidt, Етика старих Грка, Атина 1901, том. I, 457.
- ⁶⁶ Додуше тај израз се код истог писца понекад користи у етичком смислу. Види: Одисеја, XIII, 214. XII, 154. Илијада IX, 501.
- ⁶⁷ Опширније о значењу речи *awon* види код: E. Jenni, Theologisch Handwörterbuch zum Alten Testament, II, München 1976, 243–249.
- ⁶⁸ Види: P. Книерим, Die Hauptbegriffe für Sünde im Alten Testament, Gütersloh 1965, 177. V. Monty, Pêchés graves et Légers d' après le vocabulaire hébreum, Sc E 2(1949) 129–168.
- ⁶⁹ Еврипид, Ифигенија, 1094. Демостен, Против Тимократуса, 152. Платон, Држава IX, 57a.
- ⁷⁰ Августин, Contr. Faust., Lib. 22. Cap. 27.
- ⁷¹ Види: Fran Stagg, Teologija Novog zavjeta, Novi Sad 1987, 23.
- ⁷² Види: J. Каравидопулос, Грех по учењу апостола Павла, Солун 1968, 35. A. Kirchgässner, Erlösung und Sünde im Neuen Testament, Freiburg 1950, 23.
- ⁷³ Види: Климент Александријски, Стромата 2, 15. PG 8, 1008A. Не постоје само три врсте грехова, него безброј. Види: Макарије Египатски, Омилија 1, 3. PG 34, 469D.
- ⁷⁴ Види: L.H. Marshall, The Challenge of New Testament Ethics, New York 1956, 79.
- ⁷⁵ Климент Александријски, Стромата, B. 19. ВЕПЕС 7, 343.
- ⁷⁶ Човек је по свом пореклу био земља јер је од земље створен. Адам значи и црвени, то јест, створен од црвене земље. Ова земља је силом "дрвета живота" и Божјим образом као велом била покривена и заштићена од трулежи, пропадања и смрти. По свлачењу образа Божијег са себе и удаљавањем од "дрвета живота", та земља је предата природном распадању. Види: Филарет Митрополит Московски, Записки на книгу Бытия, Москва 1867, 70.
- ⁷⁷ Види: Д. Доику, Човек по учењу Старог Завета, Солун 1969 (на грчком). Н. Брациотис, Антропологија Старог завета, Атина 1967, 49. E. Jacob, Theology of the Old Testament, London 1958, 156–157.
- ⁷⁸ Опширније о тумачењу речи "Адам" види на грчком: С. Каланцакис, Етимологија и теолошко тумачење библијских имена, Солун 1983, 27–39.
- ⁷⁹ Види: Филарет митрополит Московски, Записки на книгу Бытия, С. Петербург 1819, I, 177.
- ⁸⁰ Човек је створен безгрешним, а то се види у томе што је створен "по образу Божијем" (Пост. 1, 26–27). "Образ Божији" је Бог Син по подобију којег је

создан човек. Човек је створен по образу идеалног тела Логоса Божијег оваплоћеног и очовеченог (Види: 1. Пт. 1, 20). Православна Црква учи да у стварању човека учествује (сва) Света Тројица. "Яко создал еси мя по образу твојему и по подобию, богоначальная и всједетелная Троице, неслияная јединице" (Канон светој и живоначалној Тројици, песма 4. у недељу на јутрењу, Октоих). Заупокојени тропар карактеристично каже: "Слика сам твоје неизрециве славе, иако носим ране грехова". Иако је образ Божији у човеку помрачен, ипак он није уништен. По лутеранском погрешном учењу, "образ и подобије" су праведност и мудрост. Последица првородног греха по лутеранима је управо губљење тих квалитета (особина). Види: H. Detzer, *Evangelisches Concordienbuch*, Nürnberg³ 1847, 78–79.

⁸¹ Apolog. proph. David, II, 12. "Некада је Адам окусио са дрвета у Едему па га снађе бол, када змија избљува отров, јер преко ње уђе свеопшта смрт која прождири човека", (стихира на дечијем опелу, слава, глас 1.).

⁸² J. Кармирис, Догматски и симболички споменици православно-католичанске Цркве, том. 2. Атина 1953, 527.

⁸³ Макарије Египатски, Беседа 24, 2. PG 34, 664AB.

⁸⁴ Постоји група научника која погрешно сматра да је учење о свеопштости греха – потпуно страно јудејском и хришћанском учењу. Види: R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York 1948, 159–168. J. Turmel, *Histoire des Dogmes. Le péché originel et la rédemption*, Paris 1931, Том. I., 19–34. О свеопштости греха види: Пост. 6,5,11–12. 8, 21.3. Цар. 8, 46. Пон. Зак. 6,36. Парим. 20,9. Пс. 13, 2–3. Пс. 142, 2.1. Тим. 2,6.2. Кор. 5,14. Јевр. 2,9.1. Јов. 2,2. Јов. 3,3.

⁸⁵ Ово је класично место код ап. Павла о свеопштости греха. N.P. Williams (*The Ideas of the Fall and Original Sin*, London, 156–157) погрешно интерпретира светог ап. Павла када тврди да ап. Павле није учио о свеопштој наследности првородног греха. Међутим, када ми кажемо да човек наслеђује грех, тада ми под тим сматрамо да човек наслеђује смрт и да се рађа смртним.

⁸⁶ Свети Кипријан Картагински (Ер. 64, 5) је сматрао да је неопходно крштење деце ради отпуштања грехова, тврдећи да се у крштењу деце отпуштају (опраштају) не лични него првородни грех.

⁸⁷ Јован Хризостом, Тумачење Дела Апостолских, PG 60, 319. Теофилакт, Тумачење посланице Римљанима, PG 124, 404–405. Такође и многи други Оци говоре о "одговорности за смрт" која је преко Адама пренета на његове потомке, а не о кривици и казни.

⁸⁸ Макарије Египатски, Омилија 12, 1. PG 34, 557A.

⁸⁹ У том контексту Оци веле да је смрт за праведнике само сан и пут за живот вечни. Сви се људи и у Старом и у Новом завету спасавају искључиво у Христу. Јеванђелист Јован говори о карактеру искупитељске крви Христове која нас чисти од сваког греха. "И Он је жртва помирења за грехе наше и не само наше него и свега света" (1. Јов. 2, 2). "А пошто су деца од крви и меса, и Он најтежње постаде то исто, да смрћу сатре онога који има силу смрти, то јест ђавола" (Јевр. 2, 14). Види: F. Buchsel, *ἡλασμός*, ThWNT 3, 318. Човек се у искупљењу првенствено ослобађа од смрти и робовања ђаволу.

⁹⁰ Види: R. Knieriem, *Die Hauptbegriffe für Sünde im Alten Testament*, Gütersloh 1965. W. Mostert, *Sünde als Unterlassung*, Tübingen 1982.

⁹¹ Јован Дамаскин, Исповедање православне вере, PG 94, 920A. "Добро је само оно што Бог жели", каже свети Јован Дамаскин (Исповедање православне вере, књ. 4, гл. 22).

-
- ⁹² Уореди: W. Eichrodt, *Theologie des A. T.*, Stuttgart 1961, Teil II/III, 264.
- ⁹³ По светом Јовану Хризостому (Тумачење посланице Ефесцима, PG 62, 112), не чињења добра је у ствари чињење зла.
- ⁹⁴ Б. Вышеславцев, *Образ Божий в грехопадении*, Пут 55 (1938) 30–31. У праву је Достојевски када каже да ако Бога нема да нам је тада све дозвољено.
- ⁹⁵ Управо су самољубље и бунт унутрашњи принципи греха.
- ⁹⁶ Сатана је желео да постане Бог без благодати, а управо се у томе и састоји зло. Човек је учинио сличну грешку: обманут је. Само оставши у Богу и са Богом човек је могао духовно да узраста и да постане анђео по свом живљењу и бог по усиновљењу.
- ⁹⁷ Максим Исповедник, *Писма Таласију*, PG 90, 223.
- ⁹⁸ Максим Исповедник, *Писма Таласију*, PG 90, 253АС.
- ⁹⁹ Григорије Ниски, *Логос катихит.* 6, PG 45, 28С.
- ¹⁰⁰ Човек успешно побеђује грех уколико (он) од стране Бога буде приведен у тихо пристаниште покајања.